

PO ITALIJANSKIH POTEH SLOVENSkih POLITIČNIH BEGUNCEV

I. del - Višek

Erika Jazbar

Obisk, romanje, potepanje, izlet: vse te definicije so uporabili za tri avtobuse Slovencev, ki so se 9. novembra 2019 prvič po letu 1945 podali po začetnih italijanskih poteh slovenskih povojnih beguncev. Političnih beguncev. Točnih definicij si za to pozabljeno in večkrat zaničevano večtisočglavo množico slovenskih ljudi še danes glavnina piscev ne privošči.

»To so bili tisti Slovenci, približno 25.000 jih je bilo, ki so maja 1945 bežali pred komunističnim režimom.«

To so bili tisti Slovenci – vojaki v različnih uniformah, civilisti, otroci, starejši, kmetje, politiki, šolniki, obrtniki, slikarji, športniki, dekleta, žene in ženice – približno 25.000 jih je bilo, ki so maja 1945 bežali pred komunističnim režimom, ki se je napovedoval doma.

Glavnina se je zatekla na Koroško, ostali so prišli v Italijo. Od začetnih 2.000–2.500 se jih je končno nabralo okoli 4.500. Begunce na Koroškem je po koncu vojne zadela narodna tragedija, saj je bilo okoli 12.000 fantov in mož z obljubo Angležev, da jih vozijo v Italijo, predanih oblastem v Jugoslaviji in so svojo pot z vetrinjskega polja končali

v kočevskih in drugih jamah, opuščenih rudnikih in na drugih moriščih.

Več tisoč beguncev se je torej znašlo tudi v taboriščih po Italiji, sprejemnih centrih, bi rekli danes. Vanje so prišli tudi skozi Gorico, hodili so po mostu čez Sočo pri Ločniku in naprej v Furlanijo, po cesti, ki je še danes pomembna prometnica za Videm, državni cesti 56.

Za to reko slovenskih ljudi je konec vojne pomenil začetek novih preizkušenj, zapustili so svoje domove in iskali zatočišče zunaj meja matične domovine. Premikali so se predvsem proti severu, na Koroško, hodili so proti zahodu, v Furlanijo. V večinski zavesti našega naroda teh Slovencev ni.

Koroška, Vetrinj, Špital, barake, čudež slovenskega šolstva in kulture, knjig in časopisov – vse to mogoče pri nekaterih odmeva, nekje oddaljeno. Še bolj neznatna pa je zavest o inačici zgodbe, ki se je pisala v Italiji: Monigo, Servigliano, Senigallia; scenarij, podoben koroškemu, enaka življenjska moč, ki jo je pokazal ranjeni slovenski narod. Pa še vzporedni tok slovenskih ljudi: Višek, Riccione, Forlì, Eboli.

V reki Slovencev, ki so šli skozi Gorico, se je znašlo več sto civilistov z Goriškega in iz Vipavske doline, več sto slovenskih četnikov in glavnina primorskih domobrancev oziroma pripadnikov Slovenskega narodnega varnostnega zbora. Vsi so iskali varnejše pogoje na Zahodu, umikali so se iz matične svobode, ki jo je v maju 1945 za nekaj tednov okusila tudi Gorica.

Na Martinovo soboto 2019

Bila je sobota, siva in vlažna, več dni je deževalo, za naslednje dni je bil spet napovedan dež. Tisto soboto pa nam je prizaneslo. Pred nami je bil krasen dan, ki se je napovedoval celo mestoma sončen. Glavnina slovenstva ga je preživljala v pričakovanju sobotnega večera pred martinovim, približno 130 sonarodnjakov pa je tisti dan na različnih koncih slovenskega etničnega prostora zgodaj vstalo in se pripravilo na celodnevno pot. Na tri avtobuse so od Ljubljane do Goriške vstopali na različnih postajah, pri nekdanjem mejnem prehodu pri Vrtobji je na avtocesti vstopila še primorska grupa, dva ducata nas je bilo.

Obisk je bil na začetku mišljen za manjšo skupino prijateljev – kombi za 10, 15 ljudi, tak predlog je padel enkrat v začetku poletja. Taborišča v Avstriji so popisali, poslikali, razstavljali, objavili v več knjigah, predstavljali na predavanjih, spoznavali na terenu. Italija ostaja *tabula*

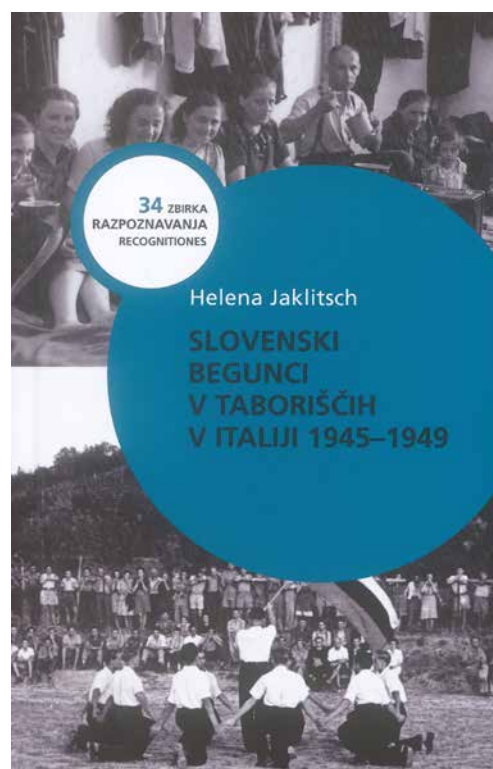
Udeleženci, predstavniki vojske in drugi gostje pred obeležjem v kasarni Cadornin v Monigu pri Trevisu, ki je poleti leta 1945 sprejela slovenske begunce.

»Italija ostaja *tabula rasa*. Pa čeprav je število slovenskih beguncev v Italiji primerljivo s tistimi v Avstriji.«

rasa. Pa čeprav je število slovenskih beguncev v Italiji primerljivo s tistimi v Avstriji. Pa čeprav so številni nato prišli v Trst, ga skupaj z zavezniki nato mnogi tudi zapustili, številni pa so v Trstu ostali in pomagali pri obnovi opustošenega narodnega telesa na šolskem, kulturnem, medijskem, verskem, družbenem polju. Lahko si le predstavljamo, kako je to zgledalo: mlada slovenska inteligenca, polna idej in elana, a tudi bolečine, formirana v odličnosti predvojne Ljubljane, ki se loti delovanja v zaradi dveh desetletij fašizma slovensko nepismeni skupnosti.

Na začetku je bila knjiga

Vse se je začelo pri knjigi in srčni osebi. Knjiga Helene Jaklitsch *Slovenski begunci v taboriščih v Italiji 1945–1949* je izšla v začetku leta 2019 pri Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Monografija je nastajala desetletje, strokovna, zajetna in obenem lepo berljiva. Pri izidu je sodelovala tudi Knjižnica Dušana Černeteta iz Trsta, knjigo smo junija krstno predstavili v Trstu, avgusta v Gorici. Helena je na obeh večerih z

velikim znanjem, morjem izvirnih fotografij, predvsem pa s posebnim žarom in čustveno spregovorila o tem izjemnem poglavju narodne zgodbe: o gimnaziji v Monigu in Serviglianu, o časopisih in dnevniku Zedinjena Slovenija, kulturnih in literarnih večerih, posvetitvah duhovnikov, poklicnih tečajih, zborovskih podvigih, gledaliških predstavah.

In ideji, ki je bila le pobožna želja, ki jo izrečeš in se nato zamisliš – kako lepo bi bilo, ko bi –, smo začeli risati najprej sramežljive, nato vedno bolj jasne obrise. Mogoče pa bi zanimalo še koga, poveden od sogovornikov. Da, mogoče.

»Pomladni« mediji, pa čeprav obrobni, kot pravimo, ko se hudujemo nad medijskim pluralizmom v Sloveniji, imajo navsezadnje dostop do veliko ljudi, tudi na našem koncu. Objava v njih je naredila svoje. In naracija je zbežala iz rok.

Napolnjen je velik avtobus, rok pa še ni potekel. Mogoče bi dodali še manjši avtobus. Ne, prijav je že za drugi velik avtobus. Pa še za tretjega.

Zapleteni postopki zaradi vojske, ki še danes deluje v kasarni v Monigu, dogovarjanje z občino za vstop v taborišče

v Višku, ki je za javnost zaprto, stiki z župnikom v Zermanu, dvomi, vezani na »upravljanje« s tako veliko skupino za tiste, ki znamo kvečjemu pisati komunique, vabiti goste in voditi večere. Postanki, kosilo, parkirišče za tri avtobuse, beseda na avtobusih, vodiči, ki dihajo s temi temami, trije avtobusi ... Vse do četrta pred tisto Martinovo soboto, ko smo v *Celici* na Metelkovi v Ljubljani dorekli še vence, spominsko svečo, branje pričevanj, pozdrave.

Prva postaja: Višek

Trije avtobusi so po časovnici privozili na goriški konec, eden je pobral skupino Primorcev, ločeno smo prestopili etnično mejo in vozili v Furlanijo. Na prvem postanku pred obiskom Viška smo se prvič zbrali, srečali, pozdravili. Veliko prijateljev, dobrih znancev in lepih ljudi je v vrsti potrpežljivo čakalo na kavo v večjem lokalu v furlanski nižini, ki se zvečer spremeni v daleč naokoli znano plesišče. Pokukalo je otožno novembrsko sonce in nekoliko ublažilo nestrpnost nekaterih odgovornih, ki so računali na kratek postanek s kavo iz skupnega vrča.

»Kava mora biti pripravljena na licu mesta, vsakdo pa mora imeti možnost, da izbere različico, ki mu najbolj odgovarja,« me je na koncu podučila upehana gospa, odgovorna za plesišče, ko sem ji očitala, da sva se nekaj dni prej zmenili drugače.

Levo: organizatorja Lenart Rihar in Ivo Jevnikar nagovarjata udeležence pred obeležjem v nekdanjem taborišču v Višku; desno: udeležence je pozdravila tudi domača županja Elena Ceccotti; na naslednji strani: Županja Elena Ceccotti in Erika Jazbar, ki je spregovorila o obeh valih slovenskih beguncev v Višku

»Višek je edino fašistično taborišče v Italiji, kjer so tloris, dvajset zidanih stavb in ostala oprema ostali taki, kot so bili leta 1943. In nato leta 1945.«

Zaplet, ki ga je disciplinirana skupina zdržala brez negotovanja, post festum pa je mogoče tudi cenila kratki italijanski *espresso* z nešteti in različnimi namesto skupne posode s podaljšano črno tekočino. Vrnili smo se na avtobuse, se prešteli in privozili v bližnji Višek, kjer nas je v nekdanjem taborišču oziroma vojašnici čakalo osebje domače občine z županjo na čelu. Območje je leta 2001 prešlo pod malo furlansko upravo, saj občina šteje komaj 800 prebivalcev. Njeno uradno ime je Visco, a na svoji spletni strani sama opozarja, da ime izvirna »iz slovanskega izraza višek«.

Pravzaprav nas je pričakal občinski uslužbenec, oblečen v uniformo civilne zaščite, ki domuje v stavbi ob vhodu. Višek je bil 500 let obmejni kraj skupne avstro-ogrske države, današnja občina odgovarja za manjšo skupnost v furlanski nižini nedaleč od pomembnejše Palmanove, mogoče pa je Višek le poznan, saj so tik ob avtocestnem izhodu zgradili umetno naselje, v katerem domuje »outlet«, ki ga ob vsakem vremenu, prazniku, delavniku, uri obiše res veliko ljudi.

V nekdanjem fašističnem taborišču

Občinski uslužbenec nam je s ceste mahal in nam kazal smer za večje parkirišče, saj je ob vhodu v nekdanje taborišče premalo prostora za parkiranje treh večjih avtobusov. A zaman, prvi avtobus, za katerega sem odgovarjala, je vozil mimo in za njim ostala dva. Naš avtobus se je nato odločil za vzvratno vožnjo, ostala dva sta vozila naprej, poiskala prvo krožišče ter se vrnila nazaj. Parkirali smo na večji tlakovani površini, kjer so v letih, ko je tu delovala vojašnica, obračali tanki, ter se nato peš po glavni cesti podali do glavnega vhoda nekdanje

kasarne, v prvih devetih mesecih leta 1943 fašističnega taborišča za slovenske in druge civiliste. Površina zidanih stavb, šotorov in barak je takrat obsegala 144.000 kvadratnih metrov, danes jih je pod zaščito spomeniškega varstva 68.000.

Gre za edinstven kraj, pravi domači zgodovinar Ferruccio Tassin, ki nosi glavno zaslugo, da se o tem neprijetnem zgodovinskem poglavju Viška še govori, ker je to edino fašistično taborišče v Italiji, kjer se tloris, dvajset zidanih stavb in ostala oprema niso spremenili, ostali so taki, kot so bili leta 1943. In nato leta 1945. Drevored in ceste, po katerih so se pomikali taboriščniki, med katerimi je bil tudi pesnik Igo Gruden, dve leti kasneje pa slovenski politični begunci, med katerimi so bili vojaki in civilisti, so ostali enaki. Ko po njih hodiš, lahko podživiš tesnobo tistega kraja, ki so jo rojaki občutili leta 1943 zaradi lakote in prestanega trpljenja, leta 1945 zaradi negotovosti in strahu.

Območje nekdanjega taborišča, ki je danes razpadajoča zapuščena vojašnica, odpirajo le ob spominskih dnevih in posebnih obiskih. Javnosti je iz varnostnih razlogov zaprta, za čiščenje zelenja skrbi nekajkrat na leto gozdna straža, delegacijam in obiskovalcem s posebnim dovoljenjem je dopuščeno le, da hodijo po glavnem drevoredu do spominskega obeležja.

V Višku nas je pričakala mlada županja Elena Ceccotti, nas pospremila skozi glavni vhod, skupaj z njo smo se podali do plošč, ki so jih postavili na koncu drevoreda na ostanku nekdanje cerkvice, ki so jo porušili v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Na zidku so tri plošče postavili domača občina v italijanščini leta 2004, Služba za vojna grobišča Republike Slovenije, ki je delovala na Ministrstvu za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, v slovenščini leta 2009, pod njima pa je v latinščini postavljena še plošča, ki je v cerkvi spominjala na posvetitev nekdanjega božjega hrama.

Pri obeležju so nas pričakali venci, ki so jih nekaj dni prej ob 1. novembru položili predstavniki občine, Generalnega konzulata Republike Slovenije v Trstu in slovenskih zamejskih organizacij, ki se že nekaj let v Višek podajo pred obiskom vsakoletne svečanosti na pokopališču v Gonarsu. V imenu prisotnih sta »naš« venec položila organizatorja, predsednika Rafaelove družbe in Knjižnice Dušana Černeta Lenart Rihar in Ivo Jevnikar.

Za matične obiskovalce je bilo verjetno zanimivo opazovati, kako je županja, pa čeprav zastopnica majhne občine, iz torbe vzela trak s *tricoloro*, si

ga nadela, se poklonila pred obeležjem in nato pozdravila prisotne. Gre za utečeno obredje s trobojnicico, ki je v zavesti vsakega predstavnika krajevne uprave, ne glede na to, kje se nahaja občina, koliko je obsežna ali pomembna.

Prisotne sta nagovorila tudi oba organizatorja, nato je Erika Jazbar predstavila zgodbo taboriščnih objektov in manj poznanega poglavja o tamkajšnjem nekajdnevem postanku slovenskih povojnih beguncev. Pred ploščami smo prebrali tudi verze Iga Grudna, ki so nastajali v Višku in jih je organizatorjem posredovala prof. Marija Stanonik.

Po poteh taboriščnikov in političnih beguncev

Fašistično taborišče v Višku je delovalo le slabih devet mesecev, v njem je bilo zaprtih od tri do štiri tisoč predvsem Slovencev, ki so jih sem pripeljali iz drugih taborišč, od Raba do Gonarsa in Moniga, med njimi so bili tudi otroci. V tem kraju trpljenja je umrlo 25 ljudi, v glavnem zaradi hiranja, lakote in posledičnih bolezni, med žrtvami ni bilo mladoletnih. Pokopali so jih na domačem vojaškem pokopališču. Ko so leta 1973 dogradili kostnico v Gonarsu, so njihove posmrtno ostanke prepeljali tja.

V Višku so se 4. in 5. maja 1945 zbrale skupine, ki so zaradi komunizma bežale iz Jugoslavije iz goriške smeri in so v

teh strukturah preživele nekaj dni. Iz taborišča so v glavnem odšle 10. maja.

V tem kraju so za nekaj dni postali predvsem četniki, bilo jih je od deset do petnajst tisoč. Med njimi so bile tudi »Slovenske trupe Jugoslovanske vojske v domovini« pod vodstvom generala Ivana Prezlja. Šlo je za najmanj 250 slovenskih četnikov in 650 primorskih domobrancev, ki so se konec aprila v Vipavski dolini priključili četnikom. Zavezniki so vse te vojake v Višku razorožili, kar je nekatere Srbe tako ponižalo, da je prišlo do samomorov.

V Višek so se v začetku maja zatekli tudi slovenski civilisti, ki so bežali iz Vipavske doline in Gorice. Med njimi so bili duhovniki, intelektualci, politiki, bogoslovci, pa tudi navadni ljudje. Skupno jih je bilo približno 300.

Civilisti so svojo pot iz Viška nadaljevali do Riccioneja in se nato postopoma vrnili v Gorico ali Trst. Slovenski vojaki pa so bili najprej za krajši čas v Ceseni, nato v Forliju, nazadnje v Eboliju, od koder so jih Britanci aprila 1947 selili v severno Nemčijo, od koder so se razpršili po svetu.

Komanda primorskih domobrancev (razen polkovnika Kokalja) in nekaj vojakov, ki so bili v Trstu, so odpluli iz tržaškega pristanišča do izliva Tilmenta, tam so ostali dva tedna, nakar so jih odpeljali v Ceseno. Večinoma so se tam odločili, da prestopijo med civiliste, in so zato svojo pot nadaljevali do Riccioneja, kjer so se pridružili slovenskim civilistom, ki so prišli iz Viška. Tiste domobrance, ki so obdržali uniformo, pa so odvedli v vojaško taborišče v Eboli.

Izzivi današnjega časa

Na območju nekdanjega taborišča v Višku je nato ves povojni čas (1947–96) delovala vojašnica, ki je skupaj z ostalimi na obmejnem območju izgubila svoj pomen in vlogo po padcu berlinskega zidu. Takrat se je italijanska vojska začela umikati s svoje vzhodne meje, leta 1996 so zaprli tudi vojašnico v Višku.

Kraj trpljenja se je vrnil v zavest krajevnih ljudi leta 2000 po zaslugi združenja Concordia et Pax, ki je tu pripravilo prvo srečanje za ohranjanje spomina in

za delo za spravo. Da spomin ni ugasnil, gre zasluga predvsem prizadevanjem domačega zgodovinarja in profesorja Ferruccia Tassina, ki je bil večkrat tudi v sporu z domačo občino, ter primorskih oziroma zamejskih Slovencev, ki so okoli tega kraja začeli sprožati razne pobude. Med njimi sta odigrala pomembno vlogo pisatelj Boris Pahor in slovenski veleposlanik v Rimu Iztok Mirošič, ki je med trnjem in grmi prvi prehodil drevored do obeležja in položil venec. Njima so se pridružili politiki in predstavniki slovenske narodne skupnosti. Na tak način so tudi ustavili občino, ki je nameravala del ali celoto površine spremeniti v obrtno poslovno cono ali jo celo prodati. Zgodba še zdaleč ni končana. Ali se bo nadaljevala s poudarki, ki bi bili za tak kraj primerni, bo odvisno od prizadevanj ljudi.

»Med njimi so bili duhovniki, intelektualci, politiki, bogoslovci, pa tudi navadni ljudje. Skupno jih je bilo približno 300.«

Pričevanja o Višku leta 1945

Obisk v Višku je bil končan. Vhodna vrata nekdanjega taborišča so zaprli, ponovno jih bodo odprli za delegacije, ki bodo v ta kraj prinesle vence ob dnevu spomina 27. januarja oziroma ob prazniku osvoboditve 25. aprila. Naša pot se je nadaljevala proti zahodu, v Veneto, Trevi- so oziroma v njegovo predmestje Monigo.

Na avtobusih pa ni bilo predvideno, da bi imeli udeleženci kaj časa za klepet ali izmenjavo vtisov, saj so organizatorji poskrbeli, da so vožnji v treh izmenah med vožnjo razlagali poti slovenskih beguncev, brali pričevanja, spominske zapise in dnevnik Slovencev, ki so se znašli v reki ljudi, ki se je pomikala iz Gorice proti Furlaniji oziroma je plula iz tržaškega pristanišča do izliva Tilmenta.

Med civilisti, ki so bežali iz Vipavske doline, je bil tudi **msgr. Rudolf Klinec**, briški duhovnik, publicist in diplomat, takrat župnik v Velikih Žabljah. Po vojni je ostal v Gorici in pomembno posegel v življenje goriških Slovencev. V **Dnevniških zapisih**, ki so izšli pri Goriški Mohorjevi družbi leta 2010 in zajemajo obdobje 1943–45, na straneh 308 in 309 med drugim takole piše:

5. V.

Sobota. V taborišče Visco. Vsi svobodno krožijo. »No, da! Spraviti so nas pač morali nekam! Morda v hotele?« A nato je prišla razorožitev. Mnogi so stali solznih oči – ob grobu tolikih upov, sanj, ki pa so bile samo utvara ... Z orožjem nam odvzamejo zavest pravilnosti našega boja, zadnje zaupanje v angleško pomoč ... Zlasti Srbi, oni, ki so se leta in leta borili za resnično demokracijo, za zaveznike, bodo morali položiti sramotno svoje orožje pred istimi »zavezniki« ... Nervoznost je bila na višku. G. Dušan: »Nekateri Srbi pravijo, da zbežijo raje v gore!« Štirje Srbi so se radi sramote, da jim odvzamejo orožje, postrelili. Dva sta pokleknila in poljubila zemljo ter izjavila, da ne preneseta sličnega ponižanja, in

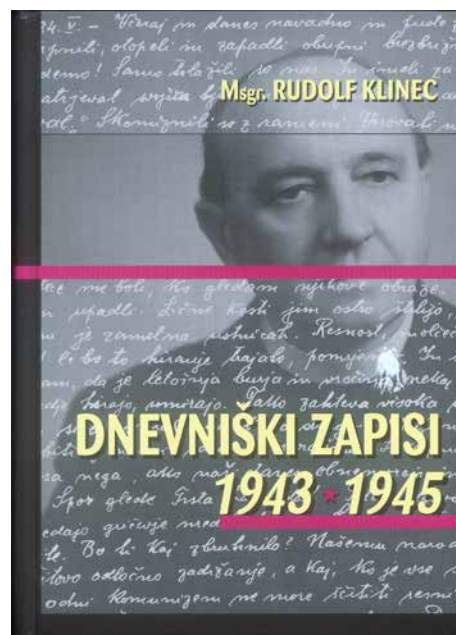
sta se usmrtila ... Popoldne. Ozračje je še bolj napeto. (...) Priča smo bili, in z užitkom, italijanskemu in nemškemu krahu, zdaj smo doživeli na lastni koži še četniškega, ki je vrgel v prah še nas ... Prispele so osebe, kurirke, s Skrilj, Kamenj, Sv. Križa, ki vabijo fante domov: »Doma je vse mirno. Nič hudega, nič zapiranja. Vrnite se! Ko je dospel g. Kriški, so mu trosile deklice cvetje na pot!« No, seveda, sirena mika z milim petjem v svoj smrtni objem! Raje v mrzlo tujino! (...)

6. V.

Visco. Dolgočasno in duhomorno življenje v taborišču. Mi duhovniki: g. Kramarič, Gregorec, Krapež, Bratina, Petrič, jaz ter g. Kemperle smo zasedli star kamion: na njem spimo in jemo in – modrujemo. Krog nas spi v slavi – naša slovenska slavna vojska; zgoraj pa, v podstrešju, so drugi naši civilisti: moški in ženske. (...)

8. V.

Torek. Nestrpno čakamo na odhod. »Tam v Italiji vam bo bolje. Pripravljajo

Na vrhu: glavni drevored na območju nekdanjega taborišča v Višku, ki vodi med zidanimi stavbami z glavnega vhoda do obeležja, kjer je stala cerkvena

vam lepa taborišča.« Tako nas bodrijo. In mi ne vemo, pri čem smo: so Angleži z nami, samo tu ne smejo pokazati tega radi bližine partizanskega ozemlja? Je v Italiji ali ni kraljevska armada? Kako je z dr. Kraljem, ministrom Krekom in slovenskim odborom v Rimu? Hočemo vedeti resnico! So imeli naši zveze z zavezniki, smemo od njih pričakovati podpore? Ali pa je bilo vse samo – sleparija in utvara?

9. V.

Čakamo. Prihajajo novice od doma, iz Gorice. Govori se o številnih aretacijah v Gorici.

10. V.

Vnebohod. Ob 9h smo odšli v – ujetništvo, v internacijo v Italijo. S kamioni. Pot je bila prekrasna. Šli smo preko Portogruara. V Mestrah so nas zapeljali v taborišče. Bili smo silno poparjeni. Tu bomo čez noč: na prostem! Kar povelje: »Na kamione!« Šli smo.

Pot jih je nato vodila v Riccione, od koder so se nato v poletnih mesecih vrnili v domače kraje.

Ljubljčan **Pavle Borštnik** je bil leta 1945 slovenski četnik, izhajal je iz liberalne družine, že sedemdeset let živi v ZDA, v Clevelandu, bil je časnikar in urednik na radiu *Glas Amerike*, avtor več knjig. Leta 2016 je v zbirki Zapis iz zdomstva, ki izhaja pri Mladiki, objavil knjigo **Moj čas**, v kateri med drugim opisuje umik iz Gorice v Višek. Sledili mu bomo po odlomkih od strani 112 dalje.

Prehod skozi Gorico je bil težaven. Ko smo jo dosegli pri Šempetru, nas je zajela nenavdna tišina. Ceste so bile prazne,

samo naša kolona se je valila po njih. Potem so nenadoma zatulile protiletalske sirene in od vseh strani se je zaslišalo streljanje. Popadali smo po tleh in iskali strelce, ki pa jih ni bilo lahko izslediti. Za nami so pritiskali drugi in tako je kazalo samo naprej. Kraljeva vojska v Gorici očitno ni bila dobrodošla: v mestu je bilo še nekaj manjših nemških oddelkov, zabarikadiranih v raznih poslopih, odkoder so našigali po nas. Drugod so se držali fašisti in celo gasilci so bili oboroženi. Tudi njim je šla kraljeva vojska na živce. In potem terenci, civilisti, ki so vedeli, da se bliža konec, in partizani. (...)

Tako smo zakoračili proti zahodu po tisti neverjetno dolgočasni cesti, ob kateri so rasli topoli, in vsa pokrajina se nam je zdela kljub krasnemu majskemu vremenu neznansko žalostna. Kolona se je valila med glasnim govorjenjem in pe-

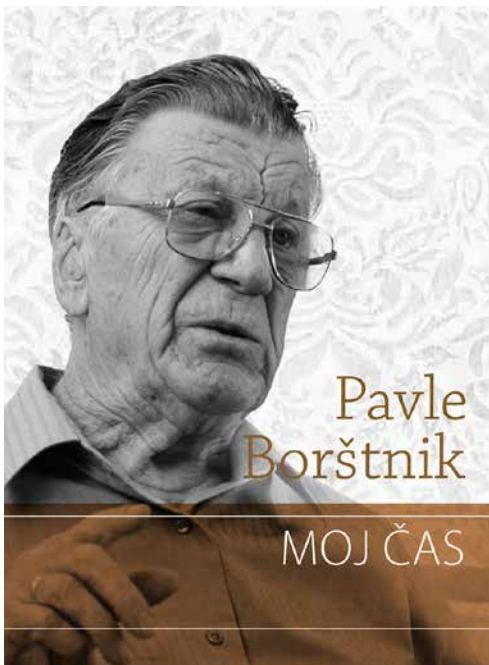
tjem. Srečavali smo konvoje britanskih vojakov, ki smo jih navdušeno pozdravljali, oni pa so nam metali čokolado, prepečenec in bonbone. Vse se je torej zdelo rešeno: Hitler se je sam pokončal,

dosegli smo stik z zavezniki, sprejeli so nas v svojo vojsko, vojna je sicer še trajala, a dnevi so ji bili šteti.

Toda, zakaj smo korakali proti zahodu? (...)

Prišli smo do širokega križišča. Stare italijanske table so kazale proti severu: UDINE 35 km ... Naša puščica pa je kazala na levo: »Chetniks« ... In kje je Živkovič? Živkoviča ni bilo nikjer, tudi ne v taborišču, kamor so nas napotili, in šele čez čas smo se zavedli, kje pravzaprav smo: Visco, Palmanova. V neposredni

»Ceste so bile prazne, samo naša kolona se je valila po njih. Potem so nenadoma zatulile protiletalske sirene in od vseh strani se je zaslišalo streljanje.«

bližini Gonarsa, kjer so Lahi poleti 1942 internirali ljubljanske študente.

V garažah, kjer smo se namestili, so bili še vidni sledovi italijanske vojske. V svojem času sem doživel že dva razpada kake vojske: jugoslovanske in italijanske. Zdaj smo se očitno znašli na še enem pogorišču: vse naokrog so ležali ostanki poražene vojske: prazne torbe za strelivo, puške brez »zatvaračev«, kovinski zaboji s tistimi rdečimi italijanskimi ročnimi granatami – paradajzaricami, raztrgane uniforme, vse je ležalo po kotih, veter pa je raznašal liste nekdanjih dokumentov ... (...)

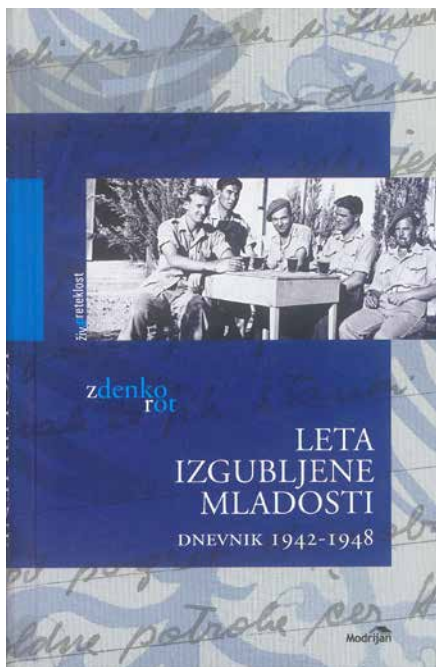
Bilo je res: vse orožje je bilo treba oddati, le oficirji so smeli obdržati osebne revolverje.

Če pa bomo oddali orožje, bomo vendar prenehali biti vojska. Kdo pa je še videl vojsko brez orožja? Če pa ne bomo več vojska, kako se bomo borili, kako bomo stražili novo mejo na Tilmentu, kako bomo nekoč spet prišli v Ljubljano?

Gledano iz perspektive 70 let se ta vprašanja zdijo skoraj otročja, smešna; takrat so bila smrtno resna. Vsa naša prihodnost je zavisela od odgovora nanje in tega odgovora ni bilo, vsaj ne takega, ki bi nas do kraja pomiril. (...)

Tudi nismo orožja oddali kar tako: organizirana je bila posebna ceremonija, med katero so pod vihrajočimi našimi in zavezniškimi zastavami najprej oddali svoje brzostrelke generali, vojvode in polkovniki, za njimi pa so se zvrstile čete in odredi. Ob strani je stala godba Šumadijske divizije srbskih dobrovoljcev, ki je po obveznih državnih himnah prešla na znane in neznane koračnice.

Odlaganje se je vršilo razmeroma hitro in bi poteklo brez posebnega učinka, če ne bi bilo dveh ali treh samomorov. Srbskim, liškim ali hercegovskim četnikom je puška pomenila življenje. Ko jo je bilo

»Srbskim, liškim ali hercegovskim četnikom je puška pomenila življenje. Ko jo je bilo treba oddati, je bilo tudi konec življenja.«

v Argentini in jaz Štepanje vasi do današnjega dne še nisem videl ...

Desetega maja, dan potem, ko se je razvedelo, da je vojne konec, so nas strpali na kamione in odpeljali iz taborišča. Takrat smo že tudi vedeli, da za našo »zmago« ni vse v redu. Prišla je tudi vest, da so se domobranci umaknili iz Ljubljane. To naj bi bilo potrebno, da se pomirijo duhovi, nakar se bomo vsi spet vrnili v domovino. Medtem bodo politiki opravili svoje, restavrirana bo monarhija in naše avanture bo konec.

Zdenko Rot ponuja vpogled v dogajanje z vidika primorskega domobranca, ki se je s sovojaki iz Postojne skozi Vipavsko dolino pomikal v Gorico in vse do Viška. Doma je bil iz Rakitne, življenje je v povojnem času nadaljeval v Argentini, kjer je bil aktiven član tamjaksnje slovenske skupnosti. Odlomke iz dnevnika povzemamo iz knjige **Leta izgubljene mladosti, Dnevnik 1942-1948**, ki je izšla pri založbi Modrijan v Ljubljani leta 2010. Njegovo pripoved bomo začeli na strani 120.

treba oddati, je bilo tudi konec življenja. Tako so se trije ustrelili pred zgroženimi Britanci. V nas, ki smo to gledali, pa je še bolj zaglodalo vprašanje: kaj se v resnici dogaja?

No, razburjenje se je poleglo, Britanci so orožje naložili na kamione in ga odpeljali neznano kam, nam pa je bilo še isti večer sporočeno, naj se pripravimo na pot, ker nas bodo preselili v novo taborišče. (...)

In tako je šlo naprej. Spominjam pa se, da me je nekje med to debato nenadoma prešinilo spoznanje: nikdar več se ne bomo vrnili v domovino.

»Kaj si nor?« je zavpil name Janez. »Poslušaj, na štefandan je v Štepanji vasi žeganje. Povabim te že danes in pijan boš kot mavra!«

Janez je končal

Ponedeljek, 30. aprila 45

Zjutraj bo štirih sem šel na stražo. Ob petih smo se začeli pomikati proti Ajdovščini. Tam smo si malo odpočili, potem pa naprej skozi Črniče. Tu smo opoldne dobili kosilo v neki hši. Ob pol enih so avioni krožili in mitraljirali. Šli smo nato skozi Dornberk in tako prišli ob petih v Gorico. Tam smo stali do osmih, nato šli naprej do vasi Moš. V Gorici so bile poulične borbe s fašisti. Na cesti, po kateri smo šli, sem videl štiri mrliče. Dež je mlatil ves dan in vso noč, kolikor časa smo se pomikali. (...)

Petek, 4. maja 45

(...) Ob šestih smo prišli do Palmanove. Namesto da bi šli v lager blizu Visca, smo se obrnili pa proti Gonarsu in prišli blizu njega v neko vas, od tam pa nazaj proti Palmanovi. Šel sem s kolesom naprej in v Palmanovi vprašal nekega Angleža, kje je lager. Nekaj časa mi je dopovedoval, potem me je pa z avtom zapeljal k našim. Drugi naši so prišli po enajsti uri. Spali smo v garaži, kjer so bili včasih avtomobili. Ta lager je v bližini Visca. (...)

Sreda, 9. maja 45

Dan je podoben dnevu. Ob šestih vstanemo, nato zbor, zajtrk, če je, če ga pa ni, pa je tudi dobro. Opoldne ravno tako. Zvečer pri šmarnicah so nam povedali, da gremo jutri ob 9. z avtomobili proč. Po šmarnicah politična ura. Nemčija je včeraj minuto po polnoči prenehala z vojno in so se zadnje edinice predale. Po tej uri sem šel k spovedi.

Četrtek, 10. maja 45

Zjutraj sem vstal ob petih, šel k maši, bil pri obhajilu. Križev četrtek – naše farno žegnanje. Sedaj ga že tretje leto obhajam v tujini – drugo pri vojakih. Maj – kako lepo je ob spominu na prejšnja leta, ko smo doma obhajali šmarnično pobožnost, zvonovi so vabili zvečer v mraku k pobožnosti. Tudi letos obhajam šmarnice, toda ni nič tako kakor doma. Včasih bi se najraje zjokal. (...)

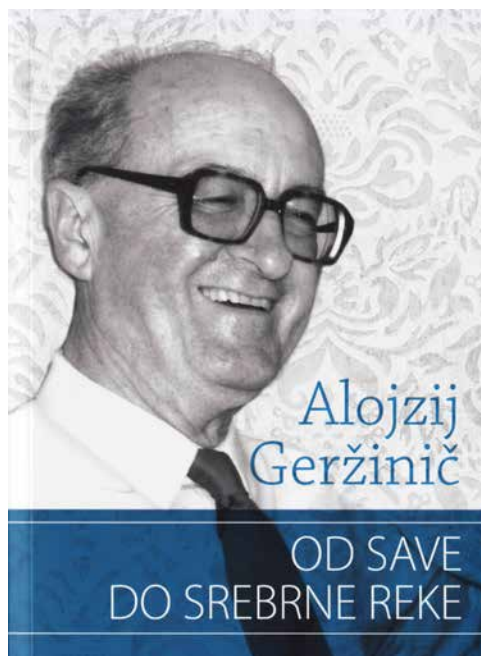
Pa še pogled na primorske domobrance, ki so bili v Trstu in so odpluli iz tržaškega pristanišča. O tem dogajanju piše skladatelj, slavist, publicist in kasnejši družbeno-kulturni delavec v slovenski skupnosti v Argentini, Ljubljančan **Alojzij Geržinič** v knjigi **Od Save do Srebrne reke**, ki je izšla leta 2015 pri Mladiki v zbirki Zapisi iz zdomstva. Sledili mu bodo po odlomkih od strani 275.

Umik iz Trsta

Zadnji dnevi v Trstu so bili polni tistega neizraznega razpoloženja, ko se nekaj privajenega ruši in se v tisoč znakov napoveduje nekaj drugega. Kaj prinašajo spremembe človeštvu, narodu, meni?

Tiste dni je polkovnik Kokalj sklical častnike. Govoril je o položaju. Skušal je izžarevati gotovost in vojaško odločnost, a so se trdno odrezanim zlogom pridruževali skoro ihtechi.

»Končno je ob 1. ponoči (na 1. maja) v temi in tišini zadrhtelo, kar je nemških in hrvaških ladij v tržaškem pristanišču še ostalo. Pri odhodu nas ni nihče oviral.«

Zbrali smo se še pri maši. Tu se Kokalj ni mogel premagati – jokal je. Videlo se je, kako ga teži odgovornost, in slutiti se je dalo, da tudi negotovost in osamljenost.

Med njim in najvišjimi častniki je nato prišlo do preloma. Polkovnik je vodstvo prepustil dr. Kovačiču, sam pa je z avtom odbrzel proti Gorici. (...)

Kar nas je ostalo, smo se pripravili na beg. Tedaj sem se preoblekel v uniformo. Z Masičem sem bil prvič v naši vojašnici pri Sv. Ivanu. Razdeljeval je vojakom čevlje, pasove idr. Nekateri ljudje so nas rotili, naj ostanemo, ali se vsaj kmalu vrnemo.

Mesto so že obkoljevali partizani in novozelandske čete. Preselili smo se v hotel Regina, nekdanji Narodni dom. Odšli naj bi z ladjo, a smo čakali in čakali. Končno smo se v gosjem redu odpravili v pristanišče. Po mestu se je sem in tja čulo streljanje. Iz vsakega okna bi se lahko zablisnilo. V pristanišču je vladal nered: Nemci in Hrvati. Vrnili smo se v hotel. Šele drugič smo ostali v pristanišču. Že so ga obstreljevali. Manjša tovorna ladja, kamor so me dodelili z mladeničema Janezom Langusom (sedaj duhovnikom) in Golmajerjem, je ostala ob pomolu, ki gleda proti visokemu predmestju Greti. Videlo se je, kako streljajo na nas iz nekaterih hiš. Najhujšo škodo pa so delali skriti minometalci. (...)

Živčnost v zabarikadiranem pristanišču je naraščala. Govorice so vedele, da so se spopadli Nemci in Hrvati. Druge govornice so zatrjevale, da je pristanišče blokirano z morskimi minami.

Povelja za odhod ni bilo niti potem, ko se je nad mesto in nas zgrnila noč. Česa čakamo?

Končno je ob 1. ponoči (na 1. maja) v temi in tišini zadrhtelo, kar je nemških in hrvaških ladij v tržaškem pristanišču še ostalo. Pri odhodu nas ni nihče oviral.

Pač pa je bil 1. maj dan poslednjega odpora v mestu. Nemci so se zbrali v sodni palači, kamor sem tolikokrat hodil na Vrhovni komisariat, in pri Sv. Justu. Niso se hoteli predati partizanom. Sodno palačo so prišli oblegat novozelandski tanki in jo hudo poškodovali. Nemci so se umaknili v podzemna zaklonišča, katera so oblegovavci nazadnje zalili z vodo.

Mi pa smo v noči na 1. maj pluli proti jugu, potem proti zahodu. Ob prvem svitu so nas preletavala letala. Z dveh ladij so začeli nanja streljati. V odgovor sta dobili bombe. Pozneje je morje naplavilo truplo nemškega vojaka. V žepu je imel fotografije domačih in pismo, da naj ga kmalu pričakujejo.

Del brodovja se je ustavil ob izlivu Tilmenta. Na suho je bilo treba s čolni. Izkrčavanje je dolgo trajalo. Pri tem sem prišel ob vse. Izročil sem svoj nahrbtnik z obleko, uro in knjigami našim fantom, sam sem počakal poslednji čoln. Na obali o mojih stvarih ni nihče nič vedel. Javil sem zadevo tudi nemškemu poveljniku – a kdo se bo v takih okoliščinah zmenil za malenkosti?

Dan smo prebili na obali, tako tudi noč, ki je bila izredno hladna; celo nekaj srež se je naredil. Na ladje si nismo upali, ker smo se bali, da so jih Nemci minirali. Govorice so spet širile vznemirljive učinke. Nemci so verjeli, da gredo skupno z Amerikanci in Angleži nad Ruse. Med nami in Hrvati se je šušljalo, da se tam na obali spopademo z Nemci, itd.

Naslednjega dne so Angleži Nemce odvedli. Ostali smo gospodarji obrežja in treh večjih ladij.

Čez nekaj dni je večja angleška bojna ladja pobrala vse Hrvate in večino naših z dr. Kovačičem na čelu. Odpeljali so jih v taborišče pri Eboliju. Ostala nas je peščica: Janez Kos, Tone Šimenc, Andrej Krošelj, Lado Lenarčič, Tone Zrnec, Rudi Borštnik in še kdo. Dobili smo celo obisk dveh novozelandskih oficirjev, ju povabili na obed na ladjo in skušali od njiju kaj izvedeti. Prihajali so furlanski kmetje in ponujali piščance in jajca za deke in druge zaklade iz ladij. Posrečilo se je spraviti v delovanje radijski aparat. Prepadeni in ne čisto prepričani smo slišali nekaj o vladi v Ljubljani s Kidričem in Kardeljem.

Počitnice na mivkasti obali ob izlivu Tilmenta so trajale nekako dva tedna. Lepega dne je prišlo po nas nekaj angleških kamionov. Preden smo odrinili, smo morali izročiti orožje. Rekli so, da gremo v Palmanovo, a so obrnili proti Trstu. Vedeli smo, da tam gospodarijo partizani. Zato smo se zmenili storiti vse, da pobegnemo. Ni bilo potrebno, kamioni so končno le krenili na levo. Lepe ceste skozi lepa, a poškodovana mesta. Izkrčali smo se v Ceseni. Taborišče je bilo postavljeno na nogometni prostor, obdano z žično ograjo in zastraženo z indijskimi vojaki. Sešli smo se z nekaterimi Goričani. Že prve dni je začel Janko Debeljak rohneti proti štabovcem in propagandistom. Večina se nas je odločila, da prestopimo med civiliste. Lado Lenarčič mi je iz mornarske obleke z ladje skrojil civilno. To je bilo moje edino oblačilo še v Riccioneju, kjer so nas nastanili v bivši Mussolinijevi vili.

(se nadaljuje)